

מדבריות סודן וצחיחות השיכונים: הסתגלותם של העולים מאתיופיה לחיים בארץ מנקודת ראות פסיכולוגית ופסיכיאטרית

נמרוד גריסרו ואליעזר ויצטום, עורכים
היבטים חברתיים, תרבותיים וקליניים
של עולי אתיופיה בישראל
הוצאת הספרים של אוניברסיטת בן גוריון בנגב, 2012

חגית חובב

אפיוני הקהילה האתיופית ומטרת הספר

על פי נתוני הלשכה המרכזית לסטטיסטיקה, חיו בישראל בסוף שנת 2012 כ- 133,500 יוצאי אתיופיה,⁶ שהיוו 2.2% מכלל האוכלוסייה היהודית בישראל. מתוכם כ-65% הם ילידי אתיופיה שעלו לישראל בין השנים 1980-2013 וכ-35% הם ילידי ישראל. חלקם היחסי של הצעירים, גילאי 0-17, בקרב קהילה זו גבוה משמעותית מאשר בכלל האוכלוסייה היהודית בישראל (36% לעומת 26% בהתאמה). בארץ יש כיום מספר ערים שבהן ריכוז גבוה של יוצאי אתיופיה, כגון נתניה, אשדוד, באר שבע, רחובות, ראשון לציון ופתח תקווה. רבים מעולי אתיופיה מתגוררים בשכונות מצוקה בערים אלו.

הספר הנסקר כאן הוא אסופה של שמונה עשר פרקים הדנים בהיבטים חברתיים, תרבותיים וקליניים שונים של העולים מאתיופיה לישראל בשלושה שלבים בחייהם - בתקופה שבה חיו באתיופיה, בדרכם רוויית הייסורים מאתיופיה לישראל (בעיקר אלו מהם שעלו ב'מבצע משה') ובתקופה שלאחר עלייתם לארץ. עורכי הספר, ד"ר נמרוד גריסרו ופרופ' אליעזר ויצטום, הם פסיכיאטרים בעלי ניסיון רב בתחום המחקר הבין תרבותי ובטיפול בבריאות הנפש של יהודי אתיופיה. רוב כותבי המאמרים בספר גם הם בעלי רקע טיפולי-קליני בתחום הפסיכיאטריה והעבודה הסוציאלית, ומכירים את עולי אתיופיה באופן מעמיק.

חגית חובב היא בעלת תואר שני בסוציולוגיה. למעלה מעשרים שנה ניהלה את פרויקט שיקום השכונות בישראל. הייתה מרצה בחוג ללימודים עירוניים ואזוריים באוניברסיטה העברית, בתחום התכנון האורבני. בשנים האחרונות משמשת יועצת לאגודה הישראלית למען יהודי אתיופיה ומכהנת כיושבת ראש המרכז הישראלי לקידום צדק חברתי (בהתנדבות).

6 המונח יוצאי אתיופיה כולל בתוכו את ילידי אתיופיה שעלו לישראל ואת ילידי ישראל שאחד מהוריהם לפחות הוא יליד אתיופיה.

מטרת הספר, לדברי עורכיו, להרחיב את הידע על יהדות אתיופיה ולעמוד על מורכבותה. במאמרים שונים מוצגים כאן ההבדלים בין שלוש הקבוצות שקהילה זו מורכבת מהן. האחת, עולי 'מבצע משה' שעלו לישראל בין השנים 1980 - 1989; השנייה, עולי 'מבצע שלמה' שעלו לישראל במבצע הטסה מאתיופיה בשנת 1991, והשלישית, עולי הפלאשמורה שעלו לישראל בין השנים 1994 - 2013. שלוש קבוצות אלו היו שונות זו מזו במאפייניהן החברתיים, התעסוקתיים, התרבותיים, הלשוניים עוד בארץ מוצאן, והן גם נבדלות במאפייני מסען מאתיופיה לישראל ובסוג הקשיים שניכרו בהשתלבותן החברתית, התרבותית והפסיכולוגית בחברה הישראלית. להבנת ההבדלים בין שלוש הקבוצות יש השלכות יישומיות משמעותיות לתהליך העבודה היומיומית בקליטתן.

גלי העלייה - בעיות כלליות

עורכי קובץ מאמרים זה בחרו להתמקד בספרם בעיקר בנושאים הבאים: ההיסטוריה של יהדות אתיופיה וההבדלים הקיימים בתוך קהילה זו; השלכות הדיפרנציאציה הפנימית בקרב עולי אתיופיה על דרכי הקליטה והטיפול בהם בישראל והצגת תוכניות רגישות תרבות המותאמות עבורם; הסיבות לשימוש ואי שימוש בשירותי בריאות הנפש; אלימות ורצח במשפחה; תופעות של התנהגות אנטי חברתית בקרב בני נוער - סמים ואלכוהול; אובדנות; טראומות של ילדים ומבוגרים והתנהגות במצבי אבל בתוך המשפחה.

במאמרה הפותח ספר זה החוקרת *שלווה וייל* סוקרת את ההיסטוריה של יהדות אתיופיה. לדבריה, מקורו של המיעוט היהודי באתיופיה אינו ברור. על פי האגדה הנפוצה בקרב היהודים ובקרב הנוצרים, מוצאה של יהדות אתיופיה בנישואיהם של המלך שלמה למלכת שבא ובלידת בנם מנליק. אחרים טוענים שמקורם ביהדות תימן ומצרים או בשבט דן. לפי המסורת האתיופית, רוב התושבים בממלכת אקסום העתיקה באתיופיה, לפני בואה של הנצרות, היו יהודים.

לדברי וייל, ניסיונות להעלות יהודים מאתיופיה לישראל היו כבר בשנותיה הראשונות של המדינה. אולם, בפועל, החלה העלייה הגדולה מאתיופיה רק לאחר שהרבנים הראשיים לישראל, הראשון לציון עובדיה יוסף והרב שלמה גורן, הכירו, בשנים 1973 ו-1975, ביהדותם של 'ביתא ישראל' וקבעו שמוצאם משבט דן. וייל כותבת שקהילת יהודי אתיופיה אינה קבוצה הומוגנית אלא מורכבת משלוש קבוצות הנבדלות במאפייניהן. קבוצות אלה עלו לישראל בתקופות שונות. גל העלייה הראשון לישראל של עולי אתיופיה, הקרוי 'מבצע משה', היה במחצית הראשונה של שנות השמונים והסתיים בשנת 1984. לאחר 'מבצע משה' פסקה עלייתם לישראל כמעט לחלוטין ובאופן רשמי נותק הקשר בין ישראל לאתיופיה. העולים בגל זה נמנים עם 'ביתא ישראל'. רובם הגיעו מהאזור הכפרי בצפון אתיופיה לאחר מסע מפרך ורווי ייסורים דרך מדבריות סודן שבמהלכו מתו, לפי האומדן, כ- 4,000 נפש. רבים מקרב העולים בגל זה נושאים עדיין עמם חוויה טראומטית זו עד היום. הם הופנו בישראל ברובם לדירות בשכירות ציבורית ביישובי הפיתוח בצפון הארץ ובדרומה. גל העלייה השני, הקרוי 'מבצע שלמה', אף הוא של אנשי 'ביתא ישראל', הגיע לישראל בשנת 1991, לאחר שהות של כשנה במחנות מעבר באדיס אבבה. עולי 'מבצע שלמה' שוכנו בארץ בשלבי קליטתם הראשונים במלונות שפוננו ובמרכזי קליטה שהוקמו למטרה זו. רוב העולים אז רכשו את דירותיהם ביישובים במרכז הארץ, באמצעות מענק שהעמידה המדינה לרשותם. לאחר סיומו של 'מבצע שלמה' הסתבר שנתרו באתיופיה אלפי יהודים שהתנצרו בסוף המאה ה-19 על רקע נסיבות הזמן והמקום, ואף הם ביקשו לעלות

לישראל. קבוצה זו קרויה 'פלאשמורה'. לטענת אנשי הפלאשמורה, התנצרותם הייתה למראית עין בלבד, והם המשיכו לשמור כל השנים על ייחודם היהודי ועל קשריהם המשפחתיים עם קרוביהם מקבוצת 'ביתא ישראל'. לאחר דיונים בכמה ועדות ציבוריות שעסקו בעניינין בישראל בשנים 1991-1992, הוחלט להכיר בהם כ'זרע ביתא ישראל' ולאפשר את עלייתם לישראל על בסיס אישי והומניטרי, במסגרת חוק הכניסה לישראל ולא על פי חוק השבות שלפיו עלו קודמיהם מאתיופיה.

אנשי קבוצה זו עלו לישראל בקצב איטי בין השנים 1994-2013, לאחר ששהו שנים לא-מעטות במחנות המעבר באתיופיה. עם בואם לישראל הם הופנו ישירות למרכזי קליטה, לתקופה של שנתיים לפחות, כדי להשלים את תהליך גירום ואת לימוד השפה העברית ברמה בסיסית. בפועל, רוב המשפחות בעלייה זו שהו במרכזי הקליטה כשלוש-ארבע שנים, והיו אף קשישים וצעירים בודדים ששהו במרכזים עשר שנים ויותר. בשל שחיקת גובה מענקי הדיור שניתנו לעולים אלו בשנים האחרונות והגבלת מענקים אלו ליישובים המבוססים יחסית במרכז הארץ, נאלצו רבים מהם לרכוש דירות בשכונות מצוקה ביישובים מבוססים או ביישובי פריפריה, שבהם מחירי הדירות היו זולים יותר. כתוצאה מתהליכים אלו נוצרו בהדרגה ריכוזים של עולי אתיופיה בשכונות מצוקה.

סקירת מאמרי הספר

תהליכי עלייה וקליטה

רווית תלמי כהן מתארת במאמרה על 'זרע ביתא ישראל' (הפלאשמורה) את השפעתה השלילית של השהות במחנה המעבר באתיופיה על מצבם הנפשי והחברתי של העולים בטרם עלו לישראל. לדבריה, בני הפלאשמורה שהגיעו מהאזור הכפרי למחנות המעבר שמוקמו בערים הגדולות באתיופיה או בשוליהן, הפכו תוך תקופה קצרה ממהגרים לפליטים. במהלך שהותם הממושכת במחנות המעבר, לעיתים שמונה עד עשר שנים, התרגלו המשפחות לאורח חיים המאופיין בחוסר פרטיות, בטלה מתמשכת, תלות בממסד ובכספי תורמים למיניהם, תחושת זמניות ובידול חברתי. כמו-כן הם פיתחו מערכת ציפיות בלתי ראלית לגבי עתידם בישראל.

מירה קידר, מנהלת אגף הרווחה ומשאבי ההתמודדות בסוכנות היהודית, משלימה במאמרה **תובנות בקליטת עולי אתיופיה - 2011** את מה שכתבה רווית תלמי כהן ומציגה מספר תוכניות ייעודיות שהופעלו בקרב עולים אלו כדי לנצל ביתר אפקטיוויות את תקופת שהותם במרכזי הקליטה בישראל. הנה כמה תוכניות לדוגמה: תוכנית קדמ"א (קידום מוכנות אישית) שיועדה לצעירים בני הקהילה; תוכנית לפתרון סכסוכים ואלימות במשפחה; תוכנית 'העצמת חיים' שמטרתה הייתה ליצור מערכת של שומרי סף לזיהוי מוקדם של מסוכנות ואובדנות; תוכנית 'הורות' ותוכנית 'היום שאחרי' שיועדה להתמודד עם טראומות מלחמת לבנון השנייה. לדבריה, רבות מתוכניות אלו הופסקו או צומצמו לאחר תקופה קצרה, למרות שהחלו להסתמן תוצאות חיוביות לפעילותן בשל הירידה שחלה בהיקף התרומות הייעודיות להפעלתן ואי הכללתן בסל הקליטה הבסיסי של משרד הקליטה.

אחד המאמרים המרתקים בספר הוא פרי עטו של *דוד מולה*, מסע הדמעות אל ירוסאלם המדינה. זהו המאמר היחיד בספר שכתב בן הקהילה. מולה, שעלה לישראל מאתיופיה בשנת 1985 בהיותו בן 21, לאחר מסע רב תלאות במדבריות סודן, מספר בגילוי לב את קורות חייו באתיופיה ובדרך לישראל ועל החסמים שבהם נתקל בקליטתו התעסוקתית בישראל, על אף

היותו אקדמאי. לטענתו, הפנייתו החוזרת על ידי גורמי הממסד השונים לתעסוקות בקרב יוצאי אתיופיה בלבד, מצביעה על הספק המקנן עדיין בקרב גורמים אלו לגבי יכולותיו המקצועיות, האקדמיות והכלליות.

מיכל שליפר, מומחית לטיפוח האוריינות בסביבות רב תרבותיות, דנה במאמרה אני מדברת וכותבת את עצמי בקשר המורכב שבין שפה, תרבות, למידה וזהות. זהו המאמר היחיד בספר העוסק בתחום החינוך, על אף חשיבותו הרבה של נושא זה בעיני בני הקהילה. שליפר תוהה האם המורים בבית הספר מתייחסים לשונותו התרבותית של הילד המהגר כנכס שיש לטפחו בחברה רב תרבותית, והאם הם פועלים לצמצום הפער הלימודי בינו לבין יתר התלמידים בכיתתו. האם מורים אלו מסוגלים לראות עצמם משתקפים בעיניו של הילד העולה החדש? האם המפגש עם הילד המהגר תורם להבנה טובה יותר של עמדותיהם כלפי מהגרים ככלל? לדעתה של החוקרת, על המורים המלמדים ילדים עולים מאתיופיה לעסוק לא רק בהיבט הקוגניטיבי אלא גם בהיבטים תרבותיים וחברתיים, בהקניית כישורי חשיבה ואסטרטגיות למידה. לדבריה, על שני הצדדים (המורים והתלמידים עולי אתיופיה) ללמוד זה את תרבותו של זה. ראוי שהמורים יגלו רגישות רבה יותר לסממנים התנהגותיים תרבותיים של תלמידים אלה, כמו השפלת עיניים בפני בעל סמכות או נטייה להימנע מתשובה שלילית לבקשתו של אדם בוגר.

אחת התופעות המתלוות למצבי הגירה מתרבות מסורתית לתרבות מודרנית-טכנולוגית היא היווצרות מתחים ומשברים בתוך התא המשפחתי, שתוצאותיה - אלימות בין בני הזוג, לעתים עד כדי רצח של אחד מהם, על פי רוב האישה. תופעה זו נסקרת כאן בשני מאמרים: ארנון אדלשטיין כותב על רצח בנות זוג בקרב העדה האתיופית, מרדה אייל עשהאל דנה בהתערבות טיפולית רגישת תרבות באלימות במשפחות עולים מאתיופיה מזרע ביתא ישראל. לדברי אדלשטיין, הגבר העולה מאתיופיה ממשיך לבחון את עצמו דרך עדשות תרבות המוצא שלו ולא על פי עדשות התרבות הקולטת. לפיכך, כאשר מופרת מקבילית הכוחות המסורתית בתוך המשפחה, עלול להיווצר סיכון לאלימות ואף לרצח האישה. לפי מחקרו, יש רזים אחדים להיווצרות מצבי סיכון אלו, למשל - פנייתה של האישה למערכת אכיפת החוק הפורמלית בבקשה להרחיק את בעלה מביתם המשותף; רגשות קנאה על רקע מיני של הבעל כלפי אשתו; גילויי רצון של האישה להיפרד מבעלה.

עשהאל בוחנת אף היא מצבי אלימות בקרב משפחות שהגיעו בעשור האחרון לישראל, משמע בני הפלאשמורה. לדבריה, על המטפל בתופעות אלו לאמץ דפוס פעולה רגיש תרבות, המדגיש קבלה חיובית של הכוחות, הערכים והאמונות של הקבוצה הנקלטת והקולטת כאחד. בארץ השתנו דפוסי ההתנהגות של הגברים כלפי נשים במצבי אי הבנות, סכסוכים ואלימות במשפחה. בעוד שהאלימות הפיזית פחתה בשל החשש מתגובתם של גורמי הסמכות והחוק, גברו האלימות המילולית ותגובות הקנאה והחשדנות כלפי הנשים. לדעתה, על העובדים הסוציאליים המטפלים בזוגות אלו להימנע מלנקוט גישה שיפוטית. עליהם לסייע לכל אחד מבני הזוג להבין ולקבל את זולתו כמות שהוא. היא ממליצה אף לשלב 'מתווכים מסורתיים' (שמאגלוץ) בתהליך הטיפול. שני פרקים נוספים בספר בוחנים את תופעת ההתנהגות העבריינית, לסוגיה השונים, בקרב בני נוער הנמצאים במצבי הגירה. האחד הוא פרי עטו של ארנון אדלשטיין, שמאמר אחר שלו נסקר לעיל, המצביע על התערערות הסמכות של ההורים כלפי ילדיהם במצבי הגירה; בשני עוסקים בודובסקי ועמיתים בתופעות אלכוהול וסמים בקרב יוצאי אתיופיה. לדברי אדלשטיין, במצבי הגירה נוצר במשפחה היפוך תפקידים בין הילד להוריו. הילד שרוכש תוך תקופה קצרה את השפה החדשה ומתוודע מהר יותר מהוריו למנטליות ולסדרי השלטון בארץ החדשה, מהווה

לא אחת את מקור הסמכות במשפחתו, ואילו הוריו, שטרם רכשו מיומנויות אלו, חדלים לשמש בתפקיד זה והופכים להיות תלויים בו. במצב אנומלי זה, שבו קיימת התרופפות הפיקוח על הצעיר, הוא נושר לעתים ממסגרות החינוך הפורמלי ומצטרף לקבוצות נוער עברייניות. לטענתו של אדלשטיין, שיעורי העבריינות בקרב בני הנוער בדור השני אף עולים על אלו שבדור הראשון, מאחר וצעירים אלו נמצאים בלחץ צולב. מחד, הפנימו את ערכיה של החברה הקולטת. מאידך, החברה הקולטת דוחה אותם ומערימה קשיים על השתלבותם בה. לפיכך, לדבריו, על כל תוכנית טיפולית בצעירים אלו והוריהם לכלול לא רק את העצמתם אלא גם, במקביל, את פיתוח הסובלנות והנכונות לשלבם בחברה הקולטת.

המאמר השני, של בודובסקי ועמיתים, דן בתופעות הסמים והאלכוהול בקרב צעירים יוצאי אתיופיה. החוקרים מציינים שבעוד שבאתיופיה תופעות האלכוהוליזם והסמים היו נדירות ככלל ובאזורים הכפריים שבהם התגוררה רוב האוכלוסייה היהודית בפרט, הרי שבשראל נחשפו הצעירים לתופעות אלו בשכונות המצוקה שבהן הוריהם רכשו את דירותיהם. בודובסקי וחבריו מציגים דגם לתוכנית התערבות רגישת תרבות למניעת השימוש בסמים ואלכוהול, המותאמת לאוכלוסיות יעד שונות בקרב מתבגרים יוצאי אתיופיה.

העולים מול שירותי בריאות הנפש

אחת הסוגיות המרכזיות המועלות בספר זה היא רמת השימוש הנמוכה שעושים העולים מאתיופיה בשירותי בריאות הנפש הקהילתיים, על אף שרבים בהם נמצאים במצבי סיכון נפשי. מצבי סיכון אלו מקבלים ביטוי מוחשי בשיעור גבוה של התאבדויות וניסיונות התאבדות ובאשפוזים פסיכיאטריים ממושכים ותכופים. חמישה מאמרים בספר זה מוקדשים לסוגיה כאובה זו. רפי יונגמן ונילי זילבר דנים במצבי מצוקה נפשית בקרב קבוצת עולים זו, נמרוד גריסרו ואליעזר ויצטום כותבים על טיפול בעולי אתיופיה המתלוננים על רוחות זאב שנכנסו לגופם ועל תופעות של אובדנות, דיכאון והפרעות דיסוציאטיביות בקרבם. גדי בן עזר כותב על פיתוח מרחב יצירה משותף בין המטפל והמטופל בסיטואציה רב תרבותית ומאמרם של רבקה יהב ודרור אורן דן בטיפול רגשי בילדים בני העדה האתיופית בעקבות מלחמת לבנון.

יונגמן וזילבר טוענים במאמרם שבאתיופיה, בדומה למוקד בתרבויות לא מערביות אחרות, מצב של בריאות תקינה נתפס כאיזון בין כוחות פיזיולוגיים, רוחניים, קוסמולוגיים, אקולוגיים וחברתיים. לפי תפיסה זו, אדם שהתערער אצלו איזון זה עלול להיות מטרה לכוחות על טבעיים שליליים החודרים לגופו (באתיופיה הם קרויים זאב ושיטן), או שמוטלת עליו 'עין הרע'. אדם החושש שחדרו לגופו כוחות שליליים אלו פונה לסמכות דתית כמו כומר, קייס, מרפא מסורתית, כדי למצוא מזור למצוקתו. העולה מאתיופיה החי בארץ מתלונן במקרים של ערעור האיזון על כאבים פיזיים ופגיעה באחד משלושת האיברים הבאים - הראש, הבטן והלב. בדרך כלל אין הוא נוהג להתלונן מפורשות על מצבי מצוקה רגשית. אחד הפתגמים של עולי אתיופיה המתאר מצב זה: 'לאדם בעל סבלנות לסבול יש בטן גדולה ורחבה להכיל את כל הצרות. כאשר אינו יכול עוד להכיל, הבטן מתפוצצת'. תכופות קורה שמחמת פער תקשורת בין הרופא והמטופל העולה מאתיופיה, אין הרופא מצליח לעתים לאבחן את מחלתו של הפונה. יונגמן וזילבר מציגים בפרק שכתבו כלי מדידה שהם פיתחו, המותאם לאבחון מחלות נפשיות בקרב עולי אתיופיה. ראוי לציין שהמחקר מצביע על הצטמצמות באחוז הפונים לרפואה המסורתית במצבים אלו עם העלייה במספר שנות הוותק בארץ.

נמרוד גריסרו ואליעזר ויצטום, שניהם בעלי ניסיון טיפולי בעולי אתיופיה במרכז לבריאות הנפש בבאר שבע, מתארים פניות של חולים אליהם בתלונה שנכנסה לגופם ישות על-טבעית (זאר) שאין להם שליטה עליה. בארץ מוצאם הטקס הטיפולי להוצאת הזאר נעשה על ידי מטפל מסורתי, שהתנסה בעצמו בכניסתה של ישות על טבעית זו לגופו והצליח להתגבר עליה. לדברי החוקרים, מצב נפשי זה בקרב העולים עלול להחריף כתוצאה ממצבי מצוקה כלכלית ומשפחתית שהתהוו מאז שעלו לישראל. ניסיונם מורה שמציאת פתרון לבעיות מוחשיות אלו הביאה גם לשיפור במצבם הנפשי של הטוענים לכניסת הישות העל-טבעית לגופם.

במאמר נוסף בחנו גריסרו ויצטום את הסיבות לשיעורי אובדנות גבוהים יחסית לשאר האוכלוסייה בקרב יוצאי אתיופיה. במחקרם לא נמצאו הבדלים בשיעורי האובדנות על פי שנות הוותק בישראל. הם מצביעים על מספר משתנים המאפיינים את עולי אתיופיה שהתאבדו, כמו - מצוקה כלכלית הכוללת גם חובות שהותירו אחריהם באתיופיה, קשיים בפרנסת המשפחה, יחסים קונפליקטואליים במשפחה הכוללים אלימות ומריבות, חוויית השפלה קשה ופגיעה בכבוד וקשיי הסתגלות לחברה הישראלית. שתי שיטות ההתאבדות המרכזיות בקרב יוצאי אתיופיה היו תלייה וקפיצה ממקומות גבוהים. לאור ממצאים אלו יזמו משרד הבריאות והסוכנות היהודית הפעלת תוכנית רגישת תרבות למניעת אובדנות בקרב יוצאי אתיופיה.

תופעות של מצוקה נפשית אינן שכיחות רק בקרב האוכלוסייה הבוגרת שעלתה מאתיופיה. החוקרים ייבאו ואורן מצביעים במאמרם על ביטויי מצוקה נפשית בקרב ילדים בני קהילה זו שחוו את מלחמת לבנון השנייה ביישובים באזור חיפה והצפון. חוקרים אלה מציגים בספר מודל חדשני שפיתחו לאבחון וטיפול במתבגרים יוצאי אתיופיה שהיו במצבי לחץ באותה תקופה, באמצעות שימוש בכלים השלכתיים בתחומי האמנות, הצילום והתנועה.

שלושה פרקים נוספים בספר זה דנים בסוגיית הטראומה והשכול בקרב עולי אתיופיה. את הפרק הראשון כתבו מיכל פינקלשטיין וזהבה סלומון, ובו פירוט ההבדלים בסיבות לטראומה בין שלושת גלי העלייה לישראל שתוארו לעיל. הפרק השני, שכתבו אלעזר ויצטום, נמרוד גריסרו ורות מלקינסון, עוסק בביטויי האובדן, השכול והיגון בקרב יוצאי אתיופיה בעת היותם באתיופיה. הפרק השלישי, אף הוא של ויצטום וגריסרו, דן בביטוייה הנפשיים של הטראומה בקרב יוצאי אתיופיה לאחר עלייתם לישראל.

לדעת פינקלשטיין וסלומון, מקור הטראומות של העולים בגל העלייה הראשון מאתיופיה (מבצע משה) הוא בעיקר במעשי רצח ואונס של בני המשפחה הקרובה שהם חוו במהלך העלייה לישראל במדבריות סודן. העובדה שרבים מן הנספים אף לא הובאו על ידם לקבורה היא סיבה לטראומה מתמשכת בקרב רבים בתוכם עד עצם היום הזה. בגל העלייה השני (מבצע שלמה) רוב תופעות הטראומה נבעו מפטירת ילדים ממחלות בעת שהותם של העולים במחנות המעבר באדיס אבבה. בגל העלייה השלישי (עולי הפלאשמורה) הטראומות של העולים נבעו בעיקר ממצב חוסר הוודאות והחשש שמא לא תאושר עלייתם לישראל עקב הפקפוק ביהדותם. לאחר העלייה לישראל היטשטשו הבדלים, וכל שלוש הקבוצות דיווחו על טראומות בשל גילויי אפלייה וגזענות כלפיהם.

לדעת ויצטום וגריסרו, הכרת מאפייניהם התרבותיים של מצבי טראומה בקרב עולי אתיופיה עשויה לסייע למטפלים בישראל בביצוע הבחנה בין פסיכוזה תגובתית זמנית, שאינה מחייבת התערבות מיוחדת, לבין הפרעה פוסט טראומטית מתמשכת, הפוגעת ביכולת תפקודו של הפרט ומחייבת התערבות קלינית.

סיכום

בספר זה מובא מידע רב ערך על הגורמים שהשפיעו ומשפיעים על מצב בריאותם הנפשית של יוצאי אתיופיה שעלו לישראל במהלך שלושים השנה האחרונות ועל אופני הטיפול שנקטו לשיפור מצב זה. אחת מתרומותיו המרכזיות של הספר היא ניפוץ התפיסה הרווחת שלפיה קהילת יוצאי אתיופיה בישראל מהווה יחידה הומוגנית אחת. בפרקי הספר מוצגות שלוש קבוצות עולים מאתיופיה הנבדלות זו מזו במאפייניהן ובקשיים שבהן נתקלת כל אחת מהן בתהליך השתלבותה בחברה הישראלית. כל אחת מחייבת לפיכך התערבות טיפולית בדרך שונה. כל מי שעוסק בקליטתם של יוצאי אתיופיה בישראל יכיר בחשיבותה של הבנה דיפרנציאלית זו המוצגת בספר בצורה בהירה ומעניינת.

על אף האמור לעיל, ברצוני להעלות כאן הערות ביקורת אחדות.

(א) שמו של הספר, היבטים חברתיים, תרבותיים וקליניים של עולי אתיופיה בישראל, מעורר ציפייה אצל הקורא לדיון כוללני יותר בסוגיות קליטתם והשתלבותם המיטבית של יוצאי אתיופיה בחברה הישראלית. לדעתי, חסרה בספר התייחסות לכמה היבטים שלהם השפעה משמעותית על השגת יעדים אלו, למשל מערכת החינוך, רכישת האוריינות הלשונית בשפה העברית, השתלבות תעסוקתית, מערכת ההשכלה הגבוהה, צה"ל, בחירת שכונת המגורים, ותופעות של אפלייה וגזענות. מאחר שבספר נכללו פרקים חופפים אחדים, אני סבורה שניתן היה עם עריכה מוקפדת יותר להשלים את העיסוק בסוגיות אלו בספר חשוב זה.

(ב) חסרה לי בספר התייחסות למצבם הנפשי של בני הדור השני. לפי אומדנים המופיעים בספר, כ- 26% מקרב עולי אתיופיה סבלו ממצוקה נפשית זו או אחרת. סביר להניח שלקבוצה רחבת היקף זו הייתה גם השלכה על רמת בריאותם הנפשית ותפקודם של בני דור ההמשך.

(ג) נושא נוסף שלא מצאתי לגביו התייחסות בספר הוא ניתוח השפעתו של ההיבט הממסדי. על מי מוטלת האחריות לפעול לקידוםם ושילובם של יוצאי אתיופיה לאחר שעברו ליישובי קבע? האם על הרשויות המקומיות? על משרדי הממשלה, כל אחד בתחומו, או על משרד הקליטה? עד מתי יוגדרו עולי אתיופיה על ידי הממסד כעולים, שהרי רבים מתוכם עלו לישראל לפני 25 שנה ויותר או שכבר נולדו בה?

(ד) מן הראוי היה להקדיש את אחד מפרקי הספר לבחינת הזיקה בין מצבי הדחק הנפשי שאפיינו את העולים בשנותיהם הראשונות בישראל לבין מצבם החברתי-כלכלי ונפשי כיום.

(ה) ולבסוף, טוב היו עושים העורכים אילו כתבו בפתח הספר דברי מבוא מסכמים ואינטגרטיביים על מכלול הנושאים המובאים בו. בהעדרו של פרק מעין זה הקורא מתקשה לעתים למצוא את החוט המקשר בין חלקי הספר השונים.